

„SZÉP VAGY, GYÖNYÖRŰ VAGY, MAGYARORSZÁG...”

– Zenei gyökereink kései hajtásai

A XVIII–XIX. századi magyar táncmuzsika fénykorát követően, az 1848-as szabadságharc utáni évtizedek népszerű kottakiadványainak köszönhetően, az egységes szöveggel ismertté váló népies műdalok fontos közösségi, nemzetösszetartó szerepet töltenek be. A verbunkos hangszeres táncmuzsika lassú elvirágzása idején ez a „demokratikus” művelt, és ezáltal színvonalát tekintve később nagy támadási felületet kínáló, újabb magyar zenestílus a hagyományos magyar lelki beállítódás egyfajta továbbéléseként jelenik meg.

Korábbi zenei gyökereinkből kisarjadt, gyakran régi hangulattípusokat őrző nótastílusunk tehát semmi esetre sem tekinthető valamiféle gyökértelen, „szintetikus” zenei irányzatnak, még ha a műfaj jelentős mértékben vált is kiszolgáltatottá a hiányos felkészültségű szerzők, csupán körülményesen megkonstruált alkotások létrehozásához elégséges tehetségének.

A II. Világháborút követően, a csak a népdalkultúra értékeit elismerő, a népies műdal iránt meglehetősen türelmetlenséget tanúsító, hivatalos irányzat hatása máig érvényesül, pedig a két stílus békésen megférhetne egymás mellett.

Még nagyobb baj, hogy ennek a „szégyellni való”, magyar zenestílusnak a háttérbe szorításával egyidőben egy globalizáló kultúra igyekszik benyomulni a sajátos nemzeti karaktert hordozó, mindennapi „használatra” kialakított magyar zenestílus helyére.

Régi hangulattípusokat őrző nótastílusunk gyökereihez vezet el bennünket soron következő vizsgálódásunk, amelynek tárgya két közismert, népies műdalunk lesz.

Idézzük most fel a két legfontosabbat a XVIII–XIX. századi magyar táncmuzsika által kedvelt hangsorok, hangulattípusok közül:

„kuruc” hangsor

(,ri)-,mi-fi-szi-lá-ti-dó-re-mi-mi-’fá

„hósi” hangsor

A fenti, kétféle moll hangsor használatából adódó, hangulati változatosságra törekvés érvényesül Chilesotti XVI. századi, német lantkéziratának magyar táncában, vagy Mozart 1778 nyarán, három évvel a hegedűversenyek után komponált, „egzotikus” indulójának (Török induló) magyaros közép részében is.

1

2

Lássunk további két példát az 1775-ben irt A-dúr (3. tétel), és G-dúr (1. tétel) hegedűversenyből arra, hogyan variálja-hullámoztatja egymásba Mozart a magyar táncmuzsika jellegzetes hangulattípusait, sejtelmes, „keleties” színezetet adva ennek a Lajta túlsó partjáról átvett, egzotikus táncmuzsikának, ami az ütőhangszerek által felidézett „janicsárzenekari” hangzás révén időnként törökös hangulattal keveredik. Amit itt Mozart alkalmaz, az tulajdonképpen nem kromatika, hanem a moll hangsor felső szakaszának hármas jellegéből (mi-fi-szi-lá , mi-fá-szi-lá és mi-fá-szó-lá) adódó hangsorok játékos egymásba hullámoztatása, „egzotikus” hangulati hatás felidézése céljából.

3

4

A Mozart A-dúr hegedűversenyből idézett magyaros táncnál megfigyelhetjük, hogy a szerző a nyolcad szünetekkel, megállított vonóval játszott részlettel a verbunkos „friss”-nek azt a ringatózó, szinkópás lüktetését emeli ki, amit 125 évvel később Vittorio Monti is felhasznál, világszerte ismertté vált „Csárdás”-ának Allegro vivace indításánál. A Monti Allegro vivace-szakaszát lezáró tizenhatod menet „kuruc” és „hósi” (bővített szekundos) hangulattípusait (lásd a 6. sz. kotta 1. és 2. ütemét) Mozart játékosan egymásba hullámoztatva variálja, a moll hangsor felső részének három hangsort (mi-fi-szi-’lá , mi-fá-szi-’lá , mi-fá-szó-lá) rejtő jellegének felhasználásával, élve a 12 fokú verbunkos moll hangrendszer adta mozgástér lehetőségével.

5

Allegro vivace

6

Itt jegyezzük meg, hogy a Bécsben élő Gluck által divatba hozott törökös, janicsárzenekari hangulattípus (1764) mellett a bécsieknek sokkal több alkalmuk volt magyaros egzotikumokkal találkozni, hiszen ezeket olyan jelentős kismesterek „szállították”, mint a Joseph Haydn korosztályához tartozó, Salzburgban (!) élő Michael Haydn, valamint a Bécsben működő Dittersdorf és Vanhal, vagy a Mozarttal egyidős Paul Wranitzky, akik vala-

mennyien kiváló hegedűsök voltak, és évekig éltek Magyarországon.

Mivel a bécsi klasszikusok nem egyházi jellegű kompozícióinak alapja a táncos lüktetés, ez még inkább indokolja, hogy műveikben felfigyeljünk a magyaros hatásokra.

A Mozart-példák mellé most a már említett „kuruc” hangsorra hozunk két példát. A második dallam a kuruc katonanóta népi változata. A népi változat 1-2. sora elringatózik a ri-hangra, majd ezekhez hasonló 4. sora a re-hangra hullámzik vissza. Ezt első két Mozart-kottapéldánk esetében is megfigyelhetjük, a 3. számú kottapélda végén megint annak első ütemei ismétlődnek. (A „kuruc” hangsor elnevezést Bárdos Lajos használja „Liszt Ferenc népi hangsorai” c. munkájában, lásd Zenetörténeti Tanulmányok, 1968, 177. l.)

7

Parlando, rubato

I. Te vagy a le - gény Tyu-ko-di paj - tás!
Nem o-lyan mint más, mint Kuczug Ba - lázs.
Te-rem-jen hát orszá-gunkban jó bor,ál-do-más,
Nem egy fil-lér, de két tal-lér kell i-de,paj - tás.

8

Parlando. Tura, (Pest vm.) 1906.D.

Kecs-ke-mét is ki-ál-lit-ja nyal-ka ver-bunk-ját,
Csár-da-e-lőtt ki is tü-zi ve-res zász-ló-ját.

Nótastílusunk vizsgálatához segítségünkre lesz még a feltehetően a XVIII. sz. végén keletkezett, és több változatban elterjedt „Cserebogár...” nótánk alábbi két változata. Előbb ennek a „hősi” és „kuruc” hangsort megjelenítő 3-4. sorát hozzuk példaként (Kerényi György: Népies műdalok, 1961, 18. l.), majd pedig 4. sorának bővített szekundos (fá - szi), „hősi” változatát (közli Sárosi Bálint: Cigányzene...”, 137. l.):

9

Ugy - is hév nyár he - vi - ti keb - le - met,
Mi - ó - ta ró - zám bír - ja szí - ve-met.

10

Mi - ó - ta ró - zám bír - ja szí - ve - met.

Ez utóbbi hangsorunk nyomában elindulva kezdünk most hozzá legnépszerűbb népies műdalunk vizsgálatához.

Az Országos Széchényi Könyvtár Zeneműtárában Mus. Pr. 178, és 9786 jelzettel található az a kotta, amely a „Rumänische Serenade” (Nu m’abandona) címet viseli. A német szöveggel, 1918-ban Budapesten, a Nádor kiadónál megjelentetett „szalonzenekarra átirrt mű szerzőjeként Pazeller Jakab (1869, Baden, Bécs mellett - 1957, Budapest) katonakarmester, a világszerte ismertté vált „Herkulesfürdői emlék” szerzőjének neve van feltüntetve. (Ezzel kapcsolatban a Népszabadság 2000. május 5-i száma közölt interjút Pazeller Németországban élő dédunokájával, Pazeller Frigyessel.) A kottára pillantva meglepetéssel látjuk, hogy a dallam „Akácós út...” szövegkezdettel népszerűvé vált, népies műdalunkkal azonos. Pazeller Jakab Mátyásról tudjuk (lásd Marosi László: Két évszázad katonazenéje Magyarországon, 1994, 191. l.), hogy 1896. május 6-tól 1906. április 30-ig az aradi helyőrségnél, a 33. magyar gyalogezred zenekarának karmestereként szolgált.

A Népszabadságban közölt interjúból kiderül, hogy Pazeller az említett időszakban az Aradtól mintegy 100 km-re lévő, népszerű fürdőhelyen, Herkulesfürdőn dirigálta a 33. gyalogezred zenekarát (nyilván főleg a nyári hónapokban), és ezalatt a tíz esztendő alatt sok román népdalt gyűjtött, azokat feldolgozta, illetve később néhányukat ki is adta.

11

Ein süßes Wort, ein tiefer Blick.

(Nu m’abandona.)

Rumänische Serenade.

Minden jog fenntartva.
Alle Rechte vorbehalten.
Tous droits réservés.

Előadási jog fenntartva.
Ausführungsrecht vorbehalten.
Droits d'exécution réservés.

Deutsche Worte von E. Illo. Violine I. J. Pazeller.

Moderato:

1. Zi - geu - ner,
2. Mein Lieb - eben
schoell die Gei - ge nim und komm mit mir, die Nacht ist hell, _ zum Liebechen ge - hen
Dir _ weih ich dies klei - ne Sehn - suchts - lied, o komm zu mir, _ wenn uns kein and - rer
wir. Den Bo - gen streich' ganz sacht vor ih - rem Haus, recht süß und weich, lock' sie zu mir her.
sieht. Mein Schätzchen sieh, ich bin vor Lie - be krank, mein ar - mes Herz es ruht nach Dir so
aus. Zi - geu - ner spiel, laß schluchzen dei - ne Fie - del heut, mein Leid durch - fühl' und mei - ne Se - lig - bang. Die Nacht ist hell, es wirft der Mond sein Sil - ber - licht, er sieht und schweigend stört Verlieb - te
keit. Mein Sehnen sag' ihm mit der Gei - ge Klang in Tö - nen klag' ihr wie ich litt so lang. **oroso.** Einsü - ßes
nicht. Er lä - cheilt still bei manchen Stel - dich - ein und kummt die Lust und auch die Herzenspein...
Wort, ein tie - fer Blick, ein hei - ßer Kuß, ein still - ver - schwignes trautes Glück. Nur Du al -
lein kannst mich damit be - glücken, Du al - lein, oh sag nicht nein, komm, laß uns glücklich sein! Ein sü - ßes
sein!
D. C. al Fine.

Copyright 1918 by Nádor Kálmán, Budapest-Leipzig.
All performing rights strictly reserved. N. K. 2611. 2624

Az említett „Román szerená” esetében annyi tehát rögtön megállapítható, hogy Pazellert nem szerzőként, hanem a szalonzenei feldolgozás elkészítőjeként kell számításba vennünk. Bár elfogadjuk az újságcikk állítását, miszerint Pazeller román muzikusok előadásában hallhatta ezt a dallamot, és ennek tudatában jegyezte le, majd adta ki mintegy 15–20 évvel később, úgy gondoljuk, ez mégsem tekinthető román dallamnak.

De mielőtt erre rátérnénk, előbb lássuk, hogyan rekonstruálható legismertebb népies műdalunk története a magyarországi kottakiadványok tükrében.

A román szöveggel, „Nu m’abandona !” (Ne hagyj el !) címmel ismertté vált dallamot a Rózsavölgyi és Társa kiadó 1917-ben, a szerző említése nélkül, Emőd Tamás szövegével, „Tap-solj, mulass...” címmel, „Elmúlt a nyár, szívünk regénye véget ért...” szövegkezdettel jelentette meg (lemezszáma 3857, OSZK-jelzete Z 65.748). Rózsavölgyiek ekkor Ello német szövegével is kiadták – szerzőként S. Telesfor nevét tüntetve fel –, „Vergesse mich !...” címmel, „Der Winter kam, es trägt Natur ihr Flokken kleid...” szövegkezdettel (lemezszáma szintén 3857, OSZK-jelzete Z 65.749). (Die Flocke=hópehely.)

A dalt valószínűleg még ugyanebben az évben (1917) a Nádor Kálmán kiadó is megjelentette Budapesten, a szerző nevének említése nélkül, Káty Ferenc magyar szövegével, „Egy ablaknál állj meg cigány...” címmel, „Akácos út ha végigmegyek rajtad én...” szövegkezdettel, közölve a dal román címét, valamint román szövegét (lemezszáma 2498, OSZK-jelzete Z 53.426).

12

Egy ablaknál állj meg cigány.

(Nu m'abandona!)

Ne hagyj el.

Minden jog fenntartva.
All rights reserved.
Tous droits réservés.Előadási jog fenntartva.
All rights reserved.
Tous droits réservés.

Magyar versét írta: Káty Ferenc

Moderato.

Ének.

Zongora.

1. A - ká - cos - út - ha vé - gig megyek raj - tad
2. Az éj - ma - dár - át - su - hana kis vá - ro
1. Un gest as - cuns ce m - a fa - cut tu - bi - ta

én, E - szem - be jut - egy ré - gi, szép re - gény: Nyár es - te
son, Ej - fel - re jár, sen az ut - cát ro - vom A bold - su -
meg mi - á - fost de - a - juns - să mi pierd ră - dej - dea'n eu, căet urînd ne -

vult, pa - csir - tászolt a fan, Sitt ko - bo - rult, usa - vargott egy ci - gány Meg - szó - li -
gár de - res ha - jam - ra sül, Hi - deg, si - var csend ho - nol min - de - tutt, Az - ó - ta
trînd ea mândon - nat cum plîi so şterg din gînd, din su - fietu - mi ră - nit, A - mo - rul

N. K. 2495

Mivel a dal magyar szövege közismert, az összehasonlítás kedvéért közöljük a kiadványban található román szövegváltozat magyar fordítását, ha nem is versbe szedve, de legalább megpróbálva a vers gondolatosságát szó szerint visszaadni:

„Egy rejtett mozdulat, amit kedvesem tett felém,
Elég volt ahhoz, hogy elveszítsem belévetett reményeimet,
Mert ez engem akaratlanul arra készítetett,
Hogy gondolataimból, megsebzett lelkemből kitöröljem őt.

Ideális, tiszta szerelmem keservesen csalódott benne mindig,
S ezt azóta gyűlöletbe menekítettem,
Neki pedig azt mondtam: mindez miattam volt.”

Refrén: „De éjjel, álmomban, mint a mennyben,
Látom angyali arcod a női arcok között,
És ölelve, sírva kérem őt,
Ó, ne hagyj el !”

A fentiek alapján mindenesetre megállapítható, hogy a dal szövege, vagy akár annak „Nu m’abandona” címe túlságosan irodalmi nyelvezetű ahhoz, hogy népi eredetre gyanakodhassunk, hiszen a népi szóhasználatból kiindulva itt sokkal természetesebben adódna a „Nu mălasa” (Ne engedj el) kifejezés.

Megfigyelhetjük továbbá, hogy a román lassú, érzelmes dalok (doinák) hangvétele, kevésbé merész ívű dallamvezetése mennyire eltér a magyar dallamok hangulatvilágától. Bár a dallamban előforduló, „egzotikus” bővített szekund-lépés a román népzeneben is megtalálható, gondoljunk csak Bartók román karácsonyi (kolinda) dallamaira (1915), vagy eredetileg „Magyarországi román népi táncok” (1915) címmel megjelentetett művére, ez a dallam magyar eredetről tanúskodik.

Gyanítjuk, hogy a századforduló (1900) táján, talán inkább az Arad környékén és a Bánátban élő, nemcsak a magyar, de a francia dalkultúra által megérintett városi románság körében terjedhetett el román szöveggel ez a dallam. A századforduló idején a franciául is tudó román értelmiség körében divatossá váltak a könnyed hangvételű, érzelmes dalok, a szonok, és erre a hagyományos román zenétől eltérő stílusra való „ráhangolódást” véljük kihallani a „Nu m’abandona” dallamából is. (Az I. Világháborút követően, a Romániában létesült „Francia Misszió” tevékenysége, francia anyanyelvű tanárok bevonásával a francia nyelv- és kultúra további térnyerését szolgálta.) Az „Akácos út...” hangulattípusára ismerünk rá a 18 éves korától, 1886-tól Párizsban tanuló (a Lamoureux-zenekar hegedűseként, majd később balett-, operett- és színpadi zenék szerzőjeként működő) Vittorio Monti „Csárdás” című hegedűdarabjának lassú bevezetésében is, amely jellegzetes verbunkos stílusjegyeket hordoz. Itt említjük meg, hogy a huszár szavunkhoz hasonlóan a „czardas” is meghonosodott a francia nyelvben.

13

14

mf a tempo

A hegedűs és mandolinjátékos Monti világhírűvé vált művét a Ricordi-kiadó 1900 körül (lemezszáma 0000102597) jelentette meg Párizsban, hegedűre és zongorára, illetve két mandolinra és zongorára. A mű ajánlása Juliette Dantin kisasszonynak szól. (A kotta a római Santa Cecilia Konzervatórium könyvtárában B 859.112 jelzettel található.) A művet a Ricordi-kiadó az 1900-as évek elején Milánóban is kiadta, Ramella átdolgozásában, zongorára (lemezszáma 0000108669). Ennek egy példánya a Milánóhoz közeli Crema városban, a „Biblioteca del Civico Istituto musicale L. Folcioni”-ban fellelhető.

Bár a „Csárdás” keletkezésének pontos idejét nem ismerjük, feltehezzük, hogy talán az 1900. április 14-én megnyílt párizsi világiállításán szerzett élmények, benyomások szolgálhattak az inspiráció alapjául. Ezen a világiállításán jelent meg először Magyarország önálló kiállítóként, a Monarchiától függetlenül. A magyar huszárság történetét bemutató kiállítás, valamint Strelisky Sándor különlegesen nagyméretű, 3 méter hosszú és 1,5 méter széles, összemásolt technikával készült, „A csárdás” című, a Világiállításán Nagydíjat kapott fényképe, és talán valamilyen zenei esemény, hallásélmény lehetett a híres hegedűdarab ihletője. (Ennek az élménynek talán részese lehetett Juliette Dantin is, akinek az ajánlás szól.) Egyébként Strelisky fényképe az 1896-os Millenniumra készült. A 100 fős csoportkép a Népszínház művészeit ábrázolja egy csárdás jelenetében, a kép közepén Blaha Lujzával (lásd Lőwinger Mór: Fényképészeti Értesítő).

Monti „Csárdás”-a már a zongorakíséretben megszólaló, lassú előjátékkal (lásd a 3–4. ütemet), a „ri-mi-fá-szi-lá-ti-dó-re-mi-’fá” hangsorral megteremt a magyaros hangulatot. Ezt a hangsort tartotta jellegzetes magyar skálának Liszt (cigány hangsornak is nevezték), illetve ebből a skálából képezhető hangsorként vezette le Káldy Gyula annak másik, „magyar skála”-változatát, ami a „lá-tá-di-re-mi-fá-szi-’lá” szolmizációs sorral azonos (más szolmizációval: „mi-fá-szi-lá-ti-dó-ri-’mi”).

Népi verbunkos táncunk, a kapuvári páros verbung primo- és szekundó szakaszában (Szabolcsi: A magyar zenetörténet kézikönyve, 80. l.) jól megfigyelhetjük ezeknek a hangulattípusoknak a ringatózását. Már korábban utaltunk rá, hogy XVIII–XIX. századi táncmuzsikánk hangsorainak mozgástera a teljes, 12 fokú verbunkos moll hangrendszerre kiterjed, tehát ez a változatos hangulattípusokkal behullámozgatott mozgáster nem merül ki egy-két u.n. „magyar skála”-ban. Tág mozgásterével táncmuzsikánk a moll hangsor felső szakaszának már említett hármas jellegét („mi-’lá” szakasz) kiterjeszti a moll hangsor alsó felére is („lá-’mi” szakasz), miként azt Bartók „emelkedő” és „süllyedő” dallamvezetésénél gyakran láthatjuk.

De folytassuk tovább a kottakiadványok tanulmányozását. Pazeller szalonzenekari feldolgozását a Nádor Kálmán kiadó 1918-ban jelentette meg Budapesten, Pazellert tüntetve fel szerzőként. Ekkor Ello német szövegével, „Rumänische Sere-nade”-ként, „Ein süßes Wort, ein tiefer Blick” címmel – feltüntetve a „Nu m’abandona” címet is –, „Zigeuner, schnell die Geige nimm und komm mit mir...” szövegkezdettel jelent meg (lemezszáma 2611,2624, OSZK-jelzete Mus. pr. 178 és 9786).

A dalt a Gerő-féle Zeneműtár (Budapest) „Román szerenád”-ként, „Kis ablakához állj cigány” címmel, „Szívembe zárva hordom néma bánatom...” szövegkezdettel (Balázs Andor szövegével) szintén megjelentette hegedűre, énekre és zongorára, de a kiadás évét nem tüntették fel (OSZK-jelzete Z 302.706). Míg a többi kiadásban a dallam d-mollban áll, a Gerő-kiadó e-mollban

adta ki, a dallamkezdetet a ma is hallható „kurucos” verzió szerint adva közre.

Marton Sándor 1929-es, budapesti kiadása nyomán, a Zene-műkiadó 1950-ben szintén ezzel a „kurucos” dallamkezdettel, d-mollban adta ki az „Akácós út...”-at, egy-két kisebb dallamvezetési módosítással, „Nosztalgia ‘20” albumában, tévesen Kalmár Tibort tüntetve fel szövegíróként (OSZK-jelzete Z 63.784):

15

Az 1929-es kiadás (Marton Sándor, Bp.) nyomán készült 1950-es változat „kurucos” kezdősora, majd 2. versszakának bővített szekundó indítása

Visszatérve az „Akácós út...”, illetve „Nu m’abandona” címmel ismertté vált, háromnegyedes ütemben lejegyzett dal tanulmányozásához, az embernek az a benyomása támad, hogy ennek a szabadon előadandó dalnak a lüktetése a páros ütemű, magyar verbunkos táncmuzsika „lassú”-jában gyökerezik (lásd Monti „Csárdás”-át), és valójában 4/4-es ütemben kellene állnia. Benne a táncos ritmikán alapuló magyar zenei stílusnak „elrubátosodott”, ritmikai feszességét tekintve fellazultabb, ringatózóbb utánérzését véljük felfedezni: mintha egy verbunkos „lassú” ütemeinek elejéről elhagynánk az első ütésre eső hangot, de az ütemek második feléből még így is „átjön”, kivillan a jellegzetes tánc lépés.

Említett, hangelhagyásos módszerünket kipróbálhatjuk ifj. Johann Strauss lassú verbunkos táncdal kezdődő, „Pesti csárdás”-a (1846, Op.23) Andante tételének indítását véve alapul. Az ütemelőzőt, és az első három ütem második felét ugyanaz a ritmikai lüktetés uralja, mint az „Akácós út...” ütemeinek végét, és J. Strauss 2. ütemének második fele szinte tökéletes ritmikai egyezést mutat az „Akácós út...” 3., 5. és 7. ütemének második és harmadik negyedére eső, jellegzetes ritmikai formulával.

Csárdás

Andante

16

De magyar jellegzetességet árul el az „Akácós út...” dallamszerkezete is. A második verssor egy kvinttel feljebb követi a kezdősort, majd a harmadik verssor szintén a kvintváltó szerkezetnek megfelelően válaszol („lá-’mi-ri-mi-’szó-fi”) a kezdősor „szi-lá-ti-dó-’re” fordulatára (figyeljük meg a „lá-’mi” „szi-’ri” „dó-’szó” „ti-’fi” „re-’lá” kvinteket), és a régi magyar táncmuzsika „hósi” hangsorának jellegzetes „fá-hangjáról a „lá-alaphangig” ereszkedő zárómotívum – kis hangulati elringatózással – érinti a magyar táncmuzsika által szintén kedvelt li-(tá) hangot.

Szép vagy, gyönyörű vagy, Magyarország....

Bartók 1943-ban, Amerikában komponált, öt tételes, Concerto című zenekari művének 4. tétele az Intermezzo Interrotto (Meggszakított közjáték) címet viseli. A tétel elején, az oboán, majd a fuvolán megjelenő, váltakozó ütemben ringatózó 1. téma népzenei ihletésű, amely az akusztikus hangsorra épül („dó-re-mi-fi-

szó-lá-'tá), akárcsak a hasonló, parasztzenei hatásról tanúskodó Brácsaverseny 3. tételének 2. témájában található motívum (lásd a Serly-féle kiadvány 142–146. ütemét).

Ezt a táncos lüktetésű témát a 42. ütemtől, a valamivel nyugodtabb tempóban (Calmo), ugyancsak páratlan ütemben ringatózó 2. téma, a honvág-dallam követi. A 2. téma annak a népies műdalnak Bartók által feldolgozott változata, ami eredetileg Vincze Zsigmond „Hamburgi menyasszony” című operettjében csendült fel először Budapesten, a mai Erkel (akkor Városi) Színházban, 1922 januárjában, „Szép vagy, gyönyörű vagy, Magyarország...” szövegkezdettel. Bartók írja:

„Bizonyára megfigyelték... hogy nem szeretem a zenei gondolatot változatlanul megismételni s egyetlen részletet sem hozok vissza ugyanúgy. Ez az eljárás a variálásra, a témák átalakítására való hajlamomból fakad... Az a szélsőséges változatosság, mely a mi népi zenékre jellemző, egyben a magam természetének megnyilatkozása.”

Lássuk most Vincze Zsigmond dallamát – amelyhez az operettben bevezető rész is tartozik, Kilényi Géza a szövegíró – majd pedig Bartók beszédes honvág-dallamát, amit a brácsákat követően (42. ütem) a hegedűk szólaltatnak meg a 49. ütemtől (lásd Kilényi befejező sorát: ”Úgy hí a hegedű...”):

17

Lassan.

nagyon visszafelé rit. *p* magyarosan

Szép vagy, gyönyörű vagy, Magyarország... szág.

Gyönyörűbb, mint a nagyvilág! Ha zeng a te-ne-szó, látom ragyogó, Tal-tos pa-ri-pán-kon

da-szal-lunk, Ha-sa-hi fű-fa, lomb, vi-rág! Ugy

hi a ho-go-dú, vár egy gyö-nyö-rű szép or szág!

18

,mi-fi-szi-lá-ti-dó-'re-dó-ti-dó-ti

lá-szi-lá-szó-fi-,re 'di-ti-lá-szi-tá-lá-fá-,mi

MI-FI-SZI-LÁ-TI-DÓ MI-FI-SZI-LÁ-MI-DÓ SZI-FI-MI-RI-FÁ-MI-DÓ, TI (LÁ)

A honvág-dallam első két üteme a „kuruc” hangsorra épül: ,MI-fi-szi-LÁ-ti-Dó-'re (a nagybetűvel kiemelt hangok szerepére majd külön kitérünk), a dallam az 50. ütemtől az 54. ütem elejéig terjedő szakaszban ezen a hangsoron hullámszik felfelé (emelkedés), majd lefelé, a szó-hangra történő elringatózással adva „süllyedő” irányt a témának.

A 18. kotta 54. ütemétől szolmizációs váltásokkal emeljük ki a „kurucos” dallamkezdet hangulatváltásokkal ringatózó íveit. Bartók az 50. és 54. ütemben, a kétféle térbeli elhelyezkedéssel, gé-ről és ef-ről elindított „kuruc” hangsorok hangkészségét felhasználva hullámozgatja bele ebbe az 56. ütem végén kezdődő zárómotívumba a „Ha zeng a zeneszó, látom ragyogó, szép orcád...” sor ,mi-fá-szi-lá-ti-dó-'re hangulatípusának (lásd a befejezés felső szolmizációját) di- és tá-hangokra elringatott változatát. Az 54–55. ütemet összekapcsoló gé-gisz (asz) lépésre az asz-gé dallamzárás rímel.

Az 54–55. ütemben Bartók a „kuruc” hangsorból formál széles, „végtelenített” öleléssel kitarulkozó dallamívet, majd az 56. ütemben, a dallamkezdet hangsorának általunk nagybetűvel kiemelt ,MI-LÁ-'DÓ vázába „kapaszkodva” merül alá. A már elnyugodni készülő dallam ekkor hirtelen elborul, „összeszorul”: mintha a „táltos paripákon” messzire szálló gondolat végül egy távoli sírhant pihenne meg... Vagy talán a régi hangulati emléket felidéző dallamtöredék már a közeli elmúlásnak is szól?

A zárómotívum hangulatípusának pontosabb beazonosítása érdekében, kiindulva az 54. ütem ef-hangról induló „kuruc” motívumából, zárjuk le a honvág-dallamot szünet helyett ef (LÁ)-hanggal. Az így kapott, két utolsó ütemet vessük össze a 19. kottával. Közlebb kerülünk ugyanis a zárómotívum tartalmiságához, ha régi hangulatípusokat őrző, szomorkás hangvételű (szövegű) népies műdalaink között keresünk hasonlókat (lásd a Zeneműkiadó „Szól a nóta” sorozatát): „Most van a nap lemenőbe...”, „Nótáskedvű volt az apám...” és „Balogh Örsze keszkenője...” (ez utóbbit hasonlítsuk össze Beethoven G-dúr románcának 61. ütemével is).

19

Rubato. Nagyon búsan – *Tieftraurig, Rubato*

rit. - - - rit. - - -

L Most van a nap le-me-nó-be, Ki-me-gyek a te-me-tő-be.

De még azt is meg-dup-láz-ta, ha az a-nyám meg-dor-gál-ta; Az lett a sok nó-ta vé-gé, kint m-vuz-szik a te-me-tő-be;

Mégy a nász-nép lá-nyos ház-hoz, ház a cí-gány ví-gat, zen-gőt, ví-gat, zen-gőt.

20

21

Az elmúlt évtizedek során, a népdalkultúra kizárólagos fontosságát hangsúlyozó, általánosító szemlélet a „félműveltek” műfajává fokozta le a magyar népies műdalt. Ideje lenne már ennek a még ma is élő dalkultúra-termésnek a legjavát kulturális közvagyonunk részeként számításba venni, hiszen ezek sok esetben régi hangszeres tánczenénk hangulatípusait, stílusjegyeit őrzik. Annak a bizonyos bartóki „tisztá forrásnak” a csobogásába régi táncmuzsikánk hangjai mellett időnként ennek a népies dalkultúrának a hangjai is belevegyülnek...

Ha az európai mesterek, Mozarttól Bartókig, olyan hűvös elkülönüléssel hallgatták volna ezeket a hangokat, mint tapasztalható néha manapság, akkor a XVIII–XIX. századi európai mesterek műveiben ma jóval kevesebb hangulati lenyomatával találkozhatnánk a magyaros muzsikának.

Rakos Miklós